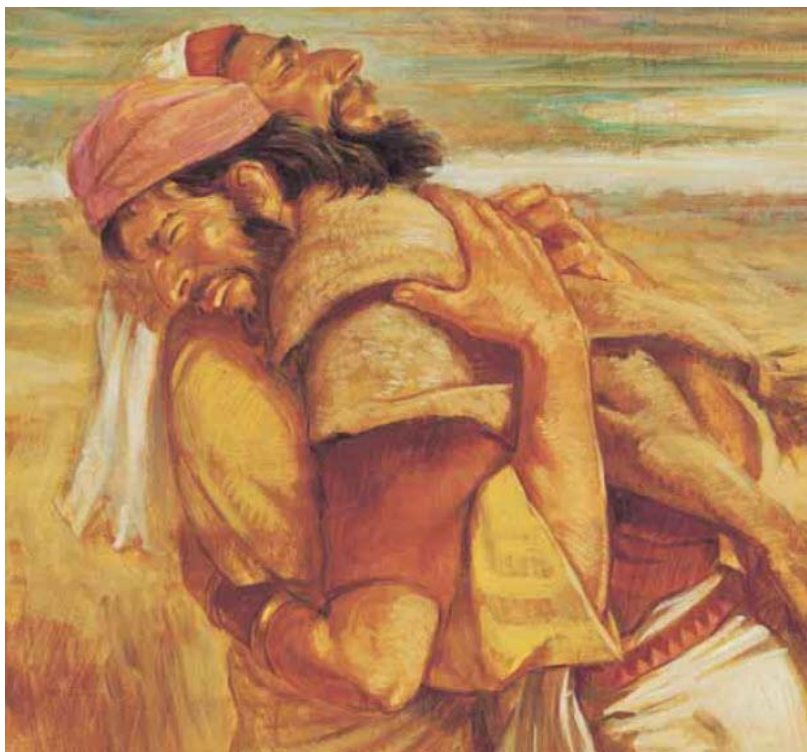

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Όμ. Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

**ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ: ΜΙΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΞΕΠΕΡΑΣΟΥΜΕ**

Ὁρθόδοξη θεολογική καὶ εἰκονογραφική προσέγγιση

«...τοῦ ἀδελφοῦ τὸ πρόσωπο εἰκόνα τοῦ Κυρίου»

Ἀνάτυπον ἐκ τῆς ΕΕΘΣΠΑ Τόμος ΜΖ' (2012)

ΑΘΗΝΑ 2014

ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ: ΜΙΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΞΕΠΕΡΑΣΟΥΜΕ
Ὁρθόδοξη θεολογική καὶ εἰκονογραφική προσέγγιση*

ΥΠΟ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁμ. Καθηγητοῦ τοῦ Παν. Ἀθηνῶν

Ἡ ταυτότητα, αἰτία ἀντιθέσεων;

Ἐν μέσῳ τῆς πολυφωνίας καὶ τῆς ποικιλότητος τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν πού υφίστανται στὸν σύγχρονο κόσμο, τίθεται συχνὰ τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ξεπεράσουμε κάθε εἶδους ταυτότητα; Ὑποθέτουμε ὅτι μία ταυτότητα μπορεῖ νὰ περιορίσει τὸ ἄτομο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς δυνατότητές του νὰ ἀνοίγεται ἢ ἀκόμη νὰ καταστεῖ ἐπικίνδυνη, προκαλώντας ἕναν περιορισμὸ στὸ ἐπίπεδο τῶν διανθρωπίνων σχέσεων ἀποκλείοντας ἀμοιβαῖα ὅλους ἐκείνους πού ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς ομάδες.

Προβάλλουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἀδελφοσύνης σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ Θεοῦ στὸ πρόσωπο τοῦ ἀδελφοῦ, θὰ μπορούσε νὰ

* Εἰσήγηση στὸ XIX^ο Συνέδριο τοῦ Διεθνoῦς Συνδέσμου Ἱατρο-Ψυχολογικῶν καὶ Θερησκευτικῶν Μελετῶν (Association Internationale d'Études Médico-Psychologiques et Religieuses: AIEMPR) Ἀσσίζη (Ἰταλία), 23 μὲ 27 Ἰουλίου τοῦ 2013. Θέμα: *Πέρα ἀπὸ τίς ταυτότητες, πολυφωνία καὶ ποικιλότητα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν*. Τὸ σκεπτικὸ τοῦ Συνεδρίου βρίσκεται στὸ Παράρτημα τοῦ παρόντος κειμένου. Περισσότερα γιὰ τὸν Σύνδεσμο βλ. *Σημείωμα* τοῦ ὁμ. Καθηγητοῦ τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Παν. Ἀθηνῶν Ἀλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου (ἐθνικοῦ εκπροσώπου τῆς Ἑλλάδος), στὸ περ. *Ψυχῆς δρόμοι* 3 (Μάιος 2012), σ. 130-135 καθὼς καὶ *Συνέντευξη* τοῦ ἰδίου στὸν Δημήτρη Ἀγγελῆ στὸ περ. *Νέα Εὐθύνη* 11 (Μάιος-Ἰούν. 2012), σ. 320-323, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν ἰστότοπο: <http://www.aiempr.org/> Ἡ ἐπιλογή τῶν εἰκόνων τῆς *Εἰκονογραφικῆς προσέγγισης* ἐγίνε σὲ συνεργασία μὲ τὸν Δρ. Στέφανο Κουμαρόπουλο, μέλος τῆς ἐλληνικῆς ομάδος τοῦ Συνδέσμου.

ὀδηγήσει στὴν ὑπέρβαση τῶν συναφῶν δυσκολιῶν ποὺ ἐνυπάρχουν στὶς ταυτότητες, οἱ ὁποῖες διαφοροποιοῦν καὶ θέτουν τοὺς ἀνθρώπους σὲ ἀνταγωνισμό.

Ἔχω τὴν πρόθεση βασιζόμενος σὲ ἓνα λόγιο τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως: «*Εἶδες τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες τὸν Θεόν σου*»¹, ποὺ διερμηνεύει τὸ χωρίο τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου 25, 40 (:«*ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐν τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων ἐμοὶ ἐποιήσατε*»), νὰ ἀναπτύξω τὴν ἰδέα ποὺ ἐξέθεσα λίγο πιὸ πάνω καταδεικνύοντας ὅτι οἱ διαφορετικὲς ταυτότητες δὲν εἶναι παρά πρόφαση γιὰ κάποιον ὥστε νὰ μπορέσει νὰ διαφοροποιηθεῖ καὶ νὰ τηρήσει τίς ἀποστάσεις του. Μία ταυτότητα βρίσκεται συχνὰ ἀλλοῦ ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ ὑποθέτουμε ὅτι τὴν ἀνακαλύπτουμε (ἄλλοθι). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο μπορεῖ νὰ παίξει ἓνα ρόλο εἰρήνης καὶ ἐνότητας: κάπως ἔτσι κατανοοῦμε τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ταυτότητι καὶ ὄχι πέραν αὐτῆς.

Μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὁποιαδήποτε ταυτότητα μὲ τὴν ὁποία προσδιορίζομαστε εἶναι δυνατὸν νὰ ἐργαστεῖ ἀντιθετικὰ καὶ νὰ μᾶς φέρει ἀντιμέτωπους μὲ τοὺς ἄλλους. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ φύλον: τοὺς ἄνδρες μὲ τίς γυναῖκες ἢ μὲ ἐκπροσώπους τοῦ τρίτου φύλου (sic). Ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχέση γονέων-παιδιῶν, ἐθνῶν, ἐπαγγελματιῶν, ἐπιμέρους κρατῶν μὲ διεθνεῖς ὀργανισμούς, θρησκευτῶν καὶ ἄλλων πραγματικότητων, αὐτὴ ἢ σχέση μπορεῖ νὰ διακυβευτεῖ ἀπὸ ἐπὶ μέρους συμφέροντα ἢ διαφορετικὲς τοποθετήσεις. Αἰτία μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ θεώρηση ἐκ μέρους τους τῆς ἀποκλειστικότητας καὶ ἀνωτερότητας ἢ ὑπεροχῆς τῆς δικῆς τους ταυτότητας ἐναντι τῶν ἄλλων ταυτοτήτων.

Τὸ ξεπέραςμα ἀπὸ μέρους μας τῆς αἴσθησης καὶ βεβαιότητας τῆς ὑπεροχῆς μας ἐναντι τῶν ἄλλων καὶ τῆς ἀποδοχῆς τελικὰ τῶν ἄλλων ὡς ἰσοτίμων μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ εἰρηνικὲς συνυπάρξεις ἢ τουλάχιστον σὲ παρεμπόδιση συγκρούσεων μεταξὺ τῶν ἐχόντων διαφορετικὲς ταυτότητες καὶ συμφέροντα.

Ἀδελφσύνη, μία νέα πρόταση

Σήμερα σὲ μία ἐποχὴ ἀμφισβήτησης τῆς αὐθεντίας γενικὰ καὶ τῆς πατρότητος εἰδικότερα, πιστεῦτε ὅτι θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ προβάλλ-

1. *Στρωματεῖς Α'*, κεφ. XIX παρά Migne PG τ. 8, στ. 812A καὶ BEΠ (Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων) τ. 7, σ. 273, στ. 20. Ἀνάλογη διατύπωση ὑπάρχει καὶ στὸν σύγχρονό του Τερτυλλιανὸ στὸ *Περὶ προσευχῆς* ἔργο του (*De oratione*): «*Vidisti, inquit, fratrem, vidisti doninum tuum*».

λουμε τὴν ἔννοια τῆς ἀδελφосύνης ὡς δυναμένης νὰ ἀποσοβῆσει ἓνα κίνδυνο ἀντιθέσεων ἀλλὰ καὶ ὡς ἐνοποιητικῆς ταυτότητας;

Σίγουρα, τὸ νὰ αἰσθάνεσαι ὡς ἀδελφός ἢ ἀδελφή μὲ κάποιον ἢ κάποια προϋποθέτει τὴν ἀναφορά σὲ μία οἰκογένεια, σὲ ἓναν κοινὸ πατέρα. Θὰ μποροῦσε αὐτὸς ὁ κοινὸς πατέρας νὰ εἶναι ὁ Θεός; Σήμερα ὅλο καὶ περισσότερο ἀμφισβητεῖται ὁ Θεὸς ὡς πατέρας. Ὁ ποιητὴς Γ. Βερίτης ἀπηχεῖ αὐτὴν τὴν ἀντιληψὴ ὅταν ἀπευθυνόμενος στὸ Θεὸ ἐξ ὀνόματος τῶν υἱῶν τῆς ἀποστασίας τοῦ ἀποτείνει τὸν λόγο λέγοντας: «δὲν θὰ σὲ ποῦμε πιά πατέρα...». Ἐνας ἄλλος διάσημος ποιητὴς καὶ νομπελίστας, ὁ Πάμπλο Νερούντα, κατεβάζει τὸν Θεὸ ἀπὸ τὸν Οὐρανὸ καὶ ἀποτείνεται σὲ ἓναν ἐθνικὸ ἥρωα τὸν Μπολιβάρ, ὡς Πατέρα μας πού βρίσκεται στὴ γῆ (κι ὄχι στὸν οὐρανό).

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἀποκεκαλυμμένος λόγος τοῦ Θεοῦ –γιὰ ὅσους ἀποδέχονται ἔτσι τὸν εὐαγγελικὸ λόγο– εἶναι σαφῆς ἀποδίδοντας ταυτότητες σ' αὐτοὺς πού προσιδιάζουν αὐτές. Ἔτσι ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς ὁ πατέρας: ἓνας εἶναι ὁ πατέρας σας ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Ματθ. 23, 9) καὶ σεῖς εἶσατε παιδιὰ του: υἱοὶ Θεοῦ (Γαλ. 3, 26). Ὅλοι σας εἶσατε ἀδελφία μεταξύ σας (Ματθ. 23, 8). Δὲν ὑπερέχετε ὁ ἓνας ἔναντι τοῦ ἄλλου καὶ μὴν ἀρέσκεστε νὰ σᾶς φωνάζουν διδάσκαλε ἢ καθηγητά, γιὰτὶ ἓνας εἶναι ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ καθηγητὴς: ὁ Χριστὸς (Ματθ. 23, 8· 10). Ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτό του ὡς ἀδελφός, ὅταν ἀναγνωρίζει ὡς ἀδελφούς ὅσους ἐφαρμόζουν τὸ θέλημα τοῦ οὐράνιου Πατέρα του (Ματθ. 12, 48-50)². Ἀκόμα τοὺς παραγγέλλει νὰ μὴν ὀνομάσουν κανέναν πατέρα τους στὴ γῆ (Ματθ. 23, 9).

Δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχει μία ριζοσπαστικὴ ἄρνηση τῆς γήινης πατρότητας ἢ κάποιων ιδιοτήτων ὅσο ἀμφισβήτηση μιᾶς ἀπολυτότητας πού μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σ' αὐτές. Προβάλλεται, δηλαδή, μία σχετικοποίηση γιὰ νὰ τονιστεῖ κυρίως αὐτὸ πού ἐνώνει ἢ μπορεῖ νὰ ἐνώσει τοὺς ἀνθρώπους. Μία γήινη πατρότητα γιὰ παράδειγμα δημιουργεῖ οἰκογένειες, δυναστείες, πού φέρνει τὴ μία ἐναντίον τῆς ἄλλης στὶς διεκδικήσεις τους.

Ὅταν, ὅμως, εἶσαι παιδὶ τοῦ Θεοῦ Πατέρα εἶσαι ἀδελφός μὲ τοὺς ἄλλους καὶ δὲν ἔχετε νὰ χωρίσετε τίποτα μεταξύ σας. Ἐδῶ δὲν διαφοροποιοῦνται οἱ Θεοὶ σὲ ἀνώτερους καὶ κατώτερους. Κι ἔτσι εἴμαστε ὅλοι παιδιὰ τοῦ ἴδιου Θεοῦ καὶ εἴμαστε ἀδελφία μεταξύ μας. Αὐτὴ ἡ ταυτότητα δὲν διαφοροποιεῖ, δὲν δημιουργεῖ διαφορές. Εἶναι μὲν δεδομένη ἀλλὰ καὶ πρὸς κατάκτηση.

2. Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰησοῦ βλ. Μάρκου Α. Σιώτου, *Τὸ πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰησοῦ*, Ἐν Ἀθήναις 1950 (διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία) καὶ Γεωργίου Π. Πατρώνου, *Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ (ἀπὸ τὴ φάτνη ὡς τὸν κενὸ τάφο)*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1997 (1991), ἰδιαιτέρα τὸ 13^ο κεφάλαιο, σ. 197-203.

Πρὸς κατάκτηση

Βιβλικά παραδείγματα ὑποδεικνύουν ὅτι δὲν εἶναι τόσο ἀπλὸ πρὸς παραδοχὴ τὸ προτεινόμενο ἀπὸ τὸ στίχο 19 τοῦ κεφαλαίου 18 τῶν Παροιμιῶν στὴ μετάφραση τῶν Ο' (70): «ἀδελφὸς ὑπ' ἀδελφοῦ βοηθούμενος ὡς πόλις ὄχυρὰ καὶ ὑψηλή, ἰσχύει δὲ ὡσπερ τεθεμελιωμένον βασιλείον». Θὰ ἔλεγα ναί, ὅτι ἰσχύει, ὅταν αὐτὸ συμβαίνει. Δὲν συμβαίνει, ὅμως, δυστυχῶς πάντοτε. Ὑπάρχει κάποια ἀμφιθυμία καὶ ἀμφισημία.

Αὐτὸ φαίνεται καὶ στὸ ἴδιο τὸ κείμενο. Μόλις πρὶν τὸ παραθέσαμε στὴ μετάφραση τῶν Ο'. Τὸ ἑβραϊκὸ πρωτότυπο ὅμως ἐπισημαίνει εὐθέως αὐτὴ τὴ δυσκολία ἀναφέροντας ὅτι «ὁ προσβλημένος ἀδελφὸς γίνεται πιὸ δυσπρόσιτος κι ἀπ' τὴν ὄχυρωμένη πόλη οἱ διαμάχες τους εἶναι πεισματικές, σὰν τοῦ φρουρίου τοὺς μοχλοὺς». Διερωτώμεθα πάντως μήπως οἱ μεταφραστὲς (Ο') γιὰ νὰ μὴν ἐκθέσουν τὸ ἔθνος τους ὡς ἐπιδεικνύον τέτοια «ἀδελφικά» αἰσθήματα μετέφρασαν τὸ πρωτότυπο διαφορετικὰ χτίζοντας μιὰν ἄλλη εἰκόνα ἀδελφότητος; Καίτοι κι ἔτσι ὅπως τὸ ἀπέδιδαν σὰν εὐχὴ ἔδειχνε τὴ δυσκολία μιᾶς τέτοιας κατάστασης. Ἄλλωστε καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Ἀγίας Γραφῆς καταγράφονται παρόμοια αἰσθήματα:

*«Νὰ σέ μισεῖ καὶ νὰ σέ κυνηγᾷ
ὁ ἐχθρὸς σου, ξεύρεις νὰ κρυφτῆς,
ἀλλ' ἀπὸ τὸ μίσος τοῦ ἀδελφοῦ σου
πῶς νὰ ξεφύγῃς»³.*

Ἀνάλογο εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενο μιᾶς ἐρωταποκρίσεως μεταξὺ φίλων ὑπὸ τύπον ἀπορίας γιὰ τὴ βαθύτητα τοῦ τραυματισμοῦ ἑνὸς ματιοῦ:

*«– Ποιὸς σοῦ ἔβγαλε τὸ μάτι
κι εἶναι τόσο βαθιὰ βγαλμένο;
– Ὁ ἀδελφός μου!»⁴*

Ἄς ἐπανέλθουμε ὅμως στὸ βιβλικὸ πλαίσιο.

Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρουμε συγκεκριμένες περιπτώσεις ἀδελφῶν ἀπὸ τὴ βιβλικὴ ἱστορία: Τὸν Κάιν καὶ τὸν Ἄβελ, τὸν Ἡσαῦ καὶ τὸν Ἰακώβ, τὸν Ἰωσήφ καὶ τὰ ἀδελφία του, τὸν ἄσωτο υἱὸ μὲ τὸν πρωτότοκο ἀδελφό. Ἐκεῖ συναντᾶμε προβλήματα ἑνὸς οἰκογενειακοῦ ἀστερισμοῦ, ἐσωτερικὲς τριβὲς

3. Βλ. Ἀρχιμανδρίτου Γρηγορίου, *Μορφές πὺ γνώρισα ν' ἀσκοῦνται στὸ σκάμμα τῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἀθήνα 2010, σ. 202.

4. Πρόκειται γιὰ παροιμία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ (Φάρασα Μ. Ἀσίας).

μιᾶς ἐγγενοῦς δυσκολίας στὶς σχέσεις τῶν ἀδελφῶν μεταξύ τους⁵, πού γιὰ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κατάσταση ἀληθοῦς ἀδελφосύνης θέλει ἄσκηση καὶ ἀγῶνα πνευματικό.

Ἀλλιώτικα μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ καὶ σὲ ἀδελφοκτονία. Πρέπει νὰ εἴμεθα πάντοτε σὲ θέση νὰ μπορούμε νὰ δίνουμε θετικὴ ἀπάντηση καὶ λόγο εὐθύ ὅταν μᾶς ἀπευθύνει τὴν ἐρώτηση ὁ Θεός «Ποῦ εἶναι ὁ ἀδελφός σου;» δὲν ἔχουμε δικαίωμα νὰ ἀπαντήσουμε: «Οὐ γινώσκω». Ἡ μέριμνα καὶ ἡ φροντίδα γιὰ τὸν ἀδελφό μας πρέπει νὰ εἶναι συνεχῆς καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ γνωρίζουμε ποῦ εἶναι καὶ ποῦ βρίσκεται. Ὁ Κáιν ἀπάντησε μὲ θρασύτητα καὶ ἰταμότητα γιὰτὶ γινώριζε ὅτι ὁ Θεός τὸν ρωτοῦσε συγκεκριμένα γνωρίζοντας τὴν μιὰρὴ πράξη του: «Μήπως φύλακας τοῦ ἀδελφοῦ μου εἶμαι ἐγώ;» (Γέν. 4, 9). Θὰ μπορούσαμε νὰ διατυπώσουμε τὴν ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀκολουθεῖ: «Μάλιστα, εἶσαι φύλακας τοῦ ἀδελφοῦ σου» εἶσαι ταγμένος νὰ τὸν φυλάσσεις καὶ νὰ τὸν προφυλάσσεις. Εἶσαι ὁ σωματοφύλακας του πού μαζί μὲ τὸν φύλακα ἄγγελό του τὸν προστατεύεις καὶ παραμερίζεις τοὺς κινδύνους πού ἐλλοχεοῦν⁶.

Αὐτὸ πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ σὲ μιὰ ἀμοιβαιότητα καὶ ἀλληλεγγύη. Ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον νὰ εἶναι διατεθειμένος νὰ παρακολουθεῖ ποῦ βρίσκεται· νὰ μὴν τὸν χάνει ἀπὸ τὰ μάτια του· νὰ ἔχει τὴ διάθεση νὰ παρέμβει σὲ περίπτωση κινδύνου. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ὁ «ἀδελφός ὑπ' ἀδελφοῦ βοηθούμενος» παρατηρεῖ τὸν ἄλλον σὰν μέσα σὲ καθρέφτη καὶ εἶναι τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν (*mutatis mutandis*) σὰν νὰ περνάει ἐπὶ μονίμου βάσεως καὶ ὄχι μόνο ὡς στάδιο ἢ φάση τῆς ἀνάπτυξης αὐτὸ πού ὀνομάζεται στάδιο τοῦ κατόπτρου (*stade du miroir*)⁷. Ἄς κρατήσουμε ἀπ' αὐτὴν τὴν παρομοίωση κυρίως τὸ παρατηρητικό, τὸ μὲ τὴν ψυχὴ στὸ βλέμμα ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἀδελφό.

5. Ἐπισημαίνουμε μιὰ διεισδυτικὴ ματιὰ στὶς σχέσεις μεταξύ ἀδελφῶν (τοῦ συγγραφέα μὲ τὴν ἀδελφή του) στὸ βιβλίο τοῦ Σταύρου Ζουμπουλάκη, *Ἡ ἀδερφή μου*, ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 42013 (2012), σσ. 69. Κείμενα γιὰ τὸ βιβλίο μὲ τίτλο *Δύσκολη ἀδελφосύνη* ἔγραψαν οἱ Δημήτρης Ἀγγελῆς, Μιχάλης Πάγκαλος καὶ Νατάσα Κεσμέτη, ἐκδ. Μανιφέστο, γιὰ λογαριασμό τοῦ περιοδικοῦ *Φρέαρ* 1 (2013), σσ. 46.

6. Πρβλ. Γιώργου Μπάρλα, *Φύλακας τοῦ ἀδελφοῦ μου*, Κείμενα γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν πίστη σήμερα, ἐκδ. «Ἀρχονταρῖκι», Ἀθήνα 2011. Πρβλ. ἐπίσης Καλλίστου Ware, *Τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο ὡς εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος*, ἐκδ. Παρηρησία, Ἀθήνα 2013, σ. 72.

7. Ἐννοια πού ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν Γάλλο ψυχαναλυτὴ Jacques Lacan. Βλ. Robert Lafon, *Vocabulaire de Psychopédagogie et de Psychiatrie de l'enfant*, Éd. P.U.F., Paris 1963, σ. 403-404, λήμμα τοῦ Pierre Martin, *Miroir. Le stade du miroir*. Ἐπίσης στὸ Jean Laplanche – J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la Psychanalyse*, Éd. P.U.F., Paris 1967, σχετικὸ λήμμα (*Stade du miroir*), σ. 452-453.

Ποιός εἶναι ὁ ἀδελφός;

Μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς: «εἶδες τὸν ἀδελφόν σου εἶδες τὸν Θεόν σου» (πρβλ. Ματθ. 25, 40). Ποιός ὅμως τάχα νὰ εἶναι ὁ ἀδελφός μας στὸ πρόσωπο τοῦ ὁποίου θὰ ἀναγνωρίσουμε τὸν Θεό μας; Ἄπ' ὅ,τι ὑπονοεῖ εἶναι ὁ κάθε ἄνθρωπος. Ἀκόμη καὶ ὁ «μουσουλμάνος ἀδελφός» καὶ ὁ «Μεγάλος Ἀδελφός» ἀκόμη καὶ ὁ ἐχθρός μας. Ὁ ἐχθρός μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς πλησίον ἀφοῦ καὶ αὐτόν, κυρίως αὐτόν, ἐντέλλεται ὁ Κύριος νὰ ἀγαπᾶμε⁸. Ἄς θυμίσουμε ὅτι γιὰ τὸν Χριστιανὸ δὲν ὑπάρχει ὁ ἄλλος σὰν κάτι τὸ τελείως ξένο, χωρὶς δυνατότητα εἰσχωρήσεως στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμα καὶ ὁ αἰρετικὸς ἀναμένεται νὰ ἐπιστρέψει καὶ ἔχει τὴ θέση του στὴν Ἐκκλησία ἀφοῦ ἔχει τὴ θέση του στὶς προσευχὲς τῆς.

Ὁ Χριστὸς ταυτίζεται μὲ κάθε ἄνθρωπο θεωρώντας καὶ τὸν πιὸ ἀσήμαντο ὡς ἀδελφός. Καὶ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ ποὺ κάνουμε σ' αὐτόν τὸ θεωρεῖ ὅτι «σὲ μένα τὸ ἐκάνατε» («ἐμοὶ ἐποιήσατε», Ματθ. 25, 40· 45). Βέβαια ὅταν κάνουμε τὸ καλὸ ἢ τὸ κακὸ στοὺς ἄλλους δὲν πάει πάντα ὁ νοῦς μας ἢ καὶ καθόλου ἢ καὶ ποτὲ ὅτι εὐεργετοῦμε ἢ κάνουμε κακὸ στὸν ἴδιο τὸ Θεό.

Πιστεύω ὅτι αὐτὴ ἡ ταυτοποίηση τοῦ ἀδελφοῦ μὲ τὸ Θεὸ ποὺ ἀναγνωρίζουμε στὸ πρόσωπό του μᾶς ὁδηγεῖ σὲ μία ἀνακουφιστικὴ πορεία καὶ σχέση μὲ τοὺς ἀνθρώπους, μὲ ἐλάχιστους ἀνταγωνισμοὺς ποὺ μπορεῖ νὰ φτάσει μέχρι καὶ τὴν συγχώρηση τῶν ἐχθρῶν μας καὶ τὴν ἀγάπη μας πρὸς αὐτούς (Ματθ. 5, 43-47). Βέβαια αὐτὸ εἶναι θεμελιῶδες θέλημα τοῦ πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν Οὐρανοῖς. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι θέμα ἐνισχύσεως τῆς πράξεως διὰ τῆς προσευχῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπὶ καθημερινῆς βάσεως ἀποτεινόμεθα (Πάτερ ἡμῶν...) καὶ τὸν παρακαλοῦμε τὸ θέλημά του νὰ γίνεταί ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ νὰ μᾶς ἐνισχύει καὶ νὰ μᾶς συγχωρεῖ τὰ παραπτώματά μας καθὼς καὶ ἐμεῖς συγχωροῦμε στοὺς ὀφειλέτες μας.

Πορεία διακονίας

Αὐτὴ ἡ στάση ὅμως τῆς κατάστασης ἀδελφοσύνης καὶ τῆς ἀμοιβαίας συγχωρητικότητος ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ταύτισης τοῦ ἀδελφοῦ μὲ τὸν Θεὸ δὲν καθιστᾶ μειονεκτικὸς οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλο ἀδελφός. Τοὺς φέρνει σὲ μιὰ ἀνοιχτότητα νὰ γνωρίσουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, νὰ μάθουν ὁ ἕνας γιὰ

8. Ἀπαιτεῖται, ὅμως, καὶ διάκριση, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ γέρον Θασδαῖος τῆς Βιτόβνιτσα, *Οἱ λογισμοὶ καθορίζουν τὴ ζωὴ μας*, μτφρ.-ἐπιμ. Βασ. Ἀργυριάδη, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2012, σσ. 113-115.

τὸν ἄλλον. Δὲν μένουν μόνον σ' ἓνα «γνώθι σαυτόν» ἀλλὰ τὸ προωθοῦν σὲ ἓνα «γνώθι τὸν πλησίον σου»⁹. Καὶ τότε θὰ ὑπάρξουν πολλές ἀπαντήσεις πού θὰ μᾶς ἐμπλουτίσουν κατὰ τις συναντήσεις αὐτὲς ρωτώντας ποιὸς εἶναι ὁ ἀδελφός μου καὶ ποιὸς ὁ πλησίον μου. Δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ ἠθικολογικὲς διδασκαλίες ἀλλὰ γιὰ ἀνοίγματα στὸν καινούριο κόσμον τοῦ Θεοῦ πού ἀντικατοπτρίζεται στὸν καθένα μας¹⁰. Εἶναι αὐτὸ πού θὰ τολμούσαμε νὰ ὀνομάσουμε τὸ μυστήριο τοῦ ἀδελφοῦ¹¹, πού μᾶς προσκαλεῖ νὰ συ-ζήσουμε καὶ ἀπὸ τὸ ἐγὼ νὰ φθάσουμε στὸ ἐμεῖς. Ἀπὸ μία γενιὰ τοῦ ἐγὼ (me generation), δηλαδὴ, νὰ φθάσουμε στὴ γενιὰ τοῦ ἐμεῖς (us generation)¹². Τελικὰ ἡ ἀδελφосύνη εἶναι μιὰ πορεία διακονίας. Τὸ Εὐαγγέλιο μᾶς προσκαλεῖ νὰ γευθοῦμε τὴν ἀδελφосύνη αὐτὴν πού εὔχεται ὁ Δαβὶδ στὴν ᾠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν (Ψαλμ. 132, 1): «Ἴδου δὴ τι καλὸν ἢ τι τερπνὸν ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφούς ἐπὶ τὸ αὐτό;» Ὁ Φιόντορ Ντοστογιέφσκι τὸ εἶχε διατυπώσει πολὺ εὔστοχα στοὺς Ἄδελφούς Καραμάζοφ: «Ἄν δὲν γίνουμε στ' ἀλήθεια ἀδελφοὶ τοῦ καθενός, δὲν πρόκειται νὰ ἔχουμε ἀδελφосύνη». Πρόκειται γιὰ ἓνα στοίχημα πού πρέπει νὰ τὸ κερδίσουμε «στὸ μέτρο ὅμως πού εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀκολουθήσουμε μιὰ κατεύθυνση πού δὲν εἶναι ἡ πιὸ φυσικὴ» (Guy Aurenche)¹³, ὅπως σημειώσαμε λίγο πιὸ πάνω.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι θὰ φτάσουμε στὴν μόνη ἐνοποιητικὴ ταυτότητα, τὴν μόνη ἴσως πού δὲν χρειάζεται νὰ τὴν ὑπερβοῦμε, γιὰτὶ ἐγγυᾶται καὶ πολυφωνία καὶ ποικιλότητα στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες.

9. Στὸ μάθημα τῆς Ποιμαντικῆς, στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ξεκινούσα τὶς παραδόσεις μου μὲ μιὰ ἄσκηση πού ὀνόμαζα «Γνώρισε τὸν ἑαυτό σου καὶ γνώρισέ τον στοὺς ἄλλους». Εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στοὺς φοιτητὲς καὶ τὶς φοιτήτριές μας γιὰτὶ ἔτσι γνώριζαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν πανεπιστημιακῶν τους σπουδῶν μὲ ποιόν ἢ ποιάν εἶχαν νὰ συνεργαστοῦν (Α. Μ. Σπαυροπούλου, *Σύγχρονοι ποιμαντικοὶ προβληματισμοί*, Ἀθήνα 1988, σσ. 75-80).

10. Βλ. γενικὰ Joseph Ratzinger (Πάπα Βενέδικτου XVI^{ος}), *Ἄδελφосύνη, καὶ Ἐπισκόπου Ἀθανασίου Γιέφτιτς, Ἀπὸ τὴν Ἐλευθερία στὴν Ἀγάπη* (σ. 123).

11. Τὸ *Sacrement du frère ὅχι τὸ mystère*. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Marie (mère), *Le sacrement du frère*, Les Éditions du Cerf - Le Sel de la Terre, Paris 1995.

12. Βλ. τὸ ἐμπεριστατομένο ἄρθρο τῆς Joel Stein, «The ME ME ME Generation», *Time* 181/19, (Μάιος 2013), ἐξώφυλλο καὶ σσ. 28-35.

13. François Soulage et Guy Aurenche (entretiens avec Aimé Savard), *Le pari de la fraternité*, Éd. de l'Atelier, Paris 2012, σσ. 240.

Εἰκονογραφική προσέγγιση

Ἡ πιὸ πάνω ὀρθόδοξη θεολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀδελφосύνη, ποὺ σχολιάζει τρόπον τινὰ τὸ λόγιον τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως: «*Εἶδες τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες τὸν Θεόν σου*» ὡς θεμέλιο μιᾶς ταυτότητας ποὺ δὲν μπορούμε νὰ ξεπεράσουμε, θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ μία προσέγγιση εἰκονογραφική.

Τὸ Εὐαγγέλιο τῆς ἐσχάτης κρίσεως (Ματθ. 25, 31-46) μᾶς θέτει ἐνώπιον αὐτῆς τῆς παραδόξου ταυτοποίησεως τοῦ Ἰησοῦ μὲ ὅποιονδήποτε ἐνδεῆ ποὺ συναντᾶμε καὶ ἀνταποκρινόμεθα μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἕξι εἶδη τῆς ἀγάπης στὶς ἀνάγκες ποὺ ἀναφέρονται ἐκεῖ (ἐπείνασα, ἐδίψησα, ξένος ἦμην, γυμνός, ἀσθενής, ἐν φυλακῇ): «*ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε*» (Ματθ. 25, 40).

Ἡ Μέλλουσα Κρίσις καὶ τὰ ἕξι εἶδη τῆς ἀγάπης

*Παράσταση τῆς Μελλούσης Κρίσεως (Λεπτομέρεια: Δέηση)
Καθολικόν (Ι. Ν. Ἀγίου Χαραλάμπους) τῆς Ἱ. Μ. Ἀγίου Στεφάνου Μετεώρων,
τοῦ ἀγιογράφου-ψηφιδογράφου Βλάσιου Τσοτσάνη (1991).*

Στὶς μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν σχέσεις ὑπάρχει πάντοτε μιὰ κάποια ἀμφιθυμία καὶ ἀμφισημία. Αὐτὸ φανερώνεται στὴν πρώτη ἀδελφοκτονία (Γένεσις 4, 1-16).

Ἡ ἀδελφοκτονία (Καὶν καὶ Ἄβελ)

Μωσαϊκό, Καθεδρικός Ναός Monreale κοντά στο Παλέρμο (Σικελία) 12^{ος} αιώνας.

Ὁ Καὶν εἶπε τὸν Ἄβελ, τὸν ἀδελφὸ του: «Πᾶμε στὰ χωράφια». Κι ἐκεῖ
στὰ χωράφια, ὤρμησε ὁ Καὶν ἐναντίον τοῦ Ἄβελ καὶ τὸν σκότωσε» (Γέν. 4, 8).

Ἀκόμη κι ὅταν δὲν φθάνουν σὲ μία τέτοια πράξη, ὑφίστανται πάντοτε κι ἄλλες μορφές ἀντιπαλότητας καὶ ἀπάτης, ἔστω κι ἂν στὸ τέλος μπορεῖ νὰ προκύψει συμφιλίωση παρὰ τὴν πικρία (Ἡσαῦ καὶ Ἰακώβ: Γέν. 25, 19-35· 33, 1-15).

Ἡ ἀπάτη (Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ)

Ὁ Ἰσαάκ ἀπωθεῖ τὸν Ἡσαῦ. Giotto,

Βασιλική Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσίζης (Ἄνω Ἐκκλησία), 1292.

Ὁ Ἰσαάκ τοῦ εἶπε: «Ὁ ἀδελφός σου ἤρθε μὲ ἀπάτη καὶ πήρε τὴν εὐλογία μου» (Γέν. 27, 35).

Ἡ συμφιλίωση (Ἡσαῦ καὶ Ἰακώβ)

Ὁ Ἰακώβ πρὸς τὸν Ἡσαῦ: «Γιατὶ ὅταν εἶδα τὸ πρόσωπό σου, ἦταν σὰν νὰ εἶδα τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ. Τόσο καλά με δέχτηκες» (Γέν. 33, 10).

Ἡ ἴδια ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται μὲ τὸν Ἰωσήφ καὶ τ' ἀδέλφια του. Τελικά, ἀκόμη μιὰ φορά θὰ ὑπάρξει ἡ ὑπέρβαση τῶν δυσκολιῶν μὲ τὴ συγχώρηση καὶ μιὰ καινούρια ἀρχή.

Ἡ φονικὴ ζηλοτυπία (Ἰωσήφ)

«Τὸν πῆραν καὶ τὸν ἔριξαν σ' ἓνα πηγάδι. Αὐτὸ τὸ πηγάδι ἦταν ἄδειο, δὲν εἶχε νερό», (Γέν. 37, 24). (Οἱ ἀδελφοὶ του) ἀνέβασαν τὸν Ἰωσήφ ἀπὸ τὸ πηγάδι καὶ τὸν πούλησαν... οἱ ἔμποροι τὸν μετέφεραν στὴν Αἴγυπτο» (Γέν. 37, 28).

Ὁ ἀσπασμὸς τῶν ἀδελφῶν

Ἀπό τὸν ὑπ' ἀριθμὸν 100 κώδικα, φύλλο 33 β, τῆς Ἱ. Μονῆς Κουτλουμουσίου, Οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Σειρά Α': Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, Τόμος Α', «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν» 1973, Εἰκῶν 337, σ. 265, 458.

«(Ὁ Ἰωσήφ) φίλησε ὅλους τοὺς ἀδελφούς του κλαίγοντας. Μετὰ ἀπ' αὐτὰ οἱ ἀδελφοὶ του μπόρεσαν νὰ μιλήσουν μαζί του» (Γέν. 45, 15).

Στὴν ἱστορία τοῦ ἀσώτου υἱοῦ, ὁ «πιστὸς» ἀδελφός, ὁ πρεσβύτερος, δὲν μπορεῖ νὰ συμμετάσχει στὴ χαρὰ τοῦ πατέρα γιὰ τὸν χαμένο καὶ ἐπανευρεθέντα ἀδελφό. Τηρεῖ τίς ἀποστάσεις του καὶ παρατηρεῖ τὰ γεγονότα μὲ λοξὴ ματιὰ ἀπὸ τὸ παράθυρο. Ὅ,τι συμβαίνει τοῦ εἶναι ἀδιάφορο (Λουκ. 15, 11-32).

Ἡ λοξὴ ματιὰ

(Ὁ Ἄσωτος υἱὸς καὶ ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός του)

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀσώτου υἱοῦ, 1993.
Εἰκόνα ἐπὶ γύψου τοῦ Ἀ. Ἀντωνόπουλου.

Ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, ἀνήκει πρὸ τῆς ὥρας του, σ' ἐκείνη τὴ γενιά τοῦ ἐγὼ (me generation) ποὺ εἶναι ἀνίκανη νὰ συ-ζήσει, νὰ ζεῖ μαζί καὶ ν' ἀντι-κρύξει τὸν ἀδελφό του μὲ τὴν ψυχὴ στὸ βλέμμα καὶ γεμάτο ἀγάπη. Εἶναι εὐχαριστημένος ὅταν μπορεῖ καὶ αὐτο-φωτογραφίζεται μὲ ἓνα smart phone. Ἄρνεῖται νὰ γίνεῖ ὁ φύλακας τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ νὰ αἰσθάνεται «πόσο ὠραῖο εἶναι, πόσο εὐχάριστο, νὰ κατοικοῦν μαζί τ' ἀδέλφια!» (Ψ'αλμ. 132, 1).

Ἡ γενιά τοῦ ΕΓΩ

*Μὲ τὴν ψυχὴ στὸ βλέμμα
Ἄς ζήσουμε μαζί στὸν πλανήτη γῆ.*

Βραβευμένη φωτογραφία σὲ διαγωνισμό χριστιανῶν νέων στὴ Γαλλία.
(http://www.lavie.fr/actualite/7-milliards-d-habitants-un-concours-photo-sur-le-vivre-ensemble-31-05-2012-28021_3.php)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τὸ σκεπτικὸ τοῦ XIX^{ου} Συνεδρίου τῆς ΑΙΕΜΡΡ
Ἀσσίζη, 23 μὲ 27 Ἰουλίου τοῦ 2013
Θέμα: Πέρα ἀπὸ τίς ταυτότητες,
πολυφωνία καὶ ποικιλότητα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν

Τὸ σκεπτικὸ τοῦ Συνεδρίου μετέφρασε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ
ὁ Δρ. Εὐστάθιος Γιαννῆς, μέλος τοῦ Συνδέσμου.

Τὸ νά σκεφθοῦμε «πέρα ἀπὸ τίς ταυτότητες», δέν σημαίνει νά ἀρνηθοῦμε τὴν ταυτότητα. Αὐτὴ ἢ τελευταία –ἀκόμη κι ἂν δέν εἶναι παρὰ τῆς δυναμικῆς τάξεως τῆς ἀναπαράστασης ἢ τῆς ταυτοποίησης– εἶναι προφανέστατα ἀναγκαία, προκειμένου νά ἐπιτρέψει τὴν τοποθέτηση τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ὁμάδας, καὶ γιὰ νά μπορέσει ὁ καθένας νά ἔχει τὴν αἴσθηση τοῦ ἀνήκειν, ἀντικρούοντας τίς ἀρνητικὲς ὀψεις πού μπορεῖ νά προκαλέσει ἢ μεταμοντέρνα ρευστότητα.

Τὸ νά δοῦμε *πέρα ἀπὸ τίς ταυτότητες*, μπορεῖ παρὰ ταῦτα νά ἐπιτρέψει νά διερωτηθοῦμε ἀναφορικὰ μὲ τὴν παθολογικὴ ἐμμονὴ στὴν ἔννοια τῆς ταυτότητας, τὴν ὑπερβολικὴ καὶ νοσηρὴ προσκόλλησι στὴν ἰδίαν ταυτότητα, τὴν μὴ ἀνεκτικότητά ἐναντι τῆς ταυτότητας τοῦ ἄλλου καὶ τὸ φόβο τῆς διαφορετικότητας, καθὼς καὶ ἀναφορικὰ μὲ τίς πολιτισμικὲς, κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς διακρίσεις. Τὸ νά δοῦμε *πέρα*, ἐπιτρέπει νά ἀναδιατυπώσουμε τὴ σκέψη μας σχετικὰ μὲ τὸν ἄλλον, γιὰ νά ξαναβροῦμε καλύτερα τὸ ὄρια τῆς δικῆς μας ταυτότητας· καθόσον ἡ ταυτότητα νοεῖται ὡς μία δυναμικὴ διαδικασία ἐν συνεχεῖ μεταμορφώσει, πού ἀναπτύσσεται στὴ διαδρασὴ τῆς μὲ τὸ περιβάλλον.

Ἐπείγει νά διερωτηθοῦμε γιὰ τὰ νέα σενάρια πού ἀνοίγονται ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ, προκειμένου νά σκεφθοῦμε τὴ συνάντησι καὶ τὴν ἀντιπαράθεσι τῶν πολιτισμῶν, τὸ ρεῦμα τῶν ὄλο καὶ πιὸ πολύπλοκων σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας, καθὼς καὶ νά προβληματισθοῦμε γιὰ τὸ διάλογο ἀνάμεσα σὲ πολιτισμικὲς παραδόσεις, πού ἐκφράζονται σὲ ποικίλες καὶ διαφορετικὲς γλῶσσες καὶ κοσμοθεωρίες. Πρέπει ἐπίσης νά στοχασθοῦμε μὲ ἀνανεωμένο τρόπο τὴ σχέση φύσι-πολιτισμός, γιὰ νά διαπιστώσουμε μία ἀνθρωπολογία τοῦ ἔμβιου κόσμου.

Ἐν μέσῳ διασπορᾶς καὶ μετανάστευσις, συρράξεων καὶ πολέμων, πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε πῶς οἱ καινούριες πολιτισμικὲς καὶ τεχνολογικὲς δυναμικὲς διευρύνουν τὸ πεδίο τῶν συναντήσεων, καὶ ποιὲς εἶναι οἱ νέες μορφές

διαλόγου και ἐπικοινωνίας, ιδιαίτερα αὐτὲς ποὺ ἀναπτύσσονται στὸ διαδίκτυο. Πρέπει νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἐπίσης: ποῦ και γιὰτί ἡ συνύπαρξη ἀποδεικνύεται δύσκολη ἢ ἀδύνατη.

Σὲ ἓνα κόσμο ὑπέρμετρον πλοῦτου και ἀβυσσαλέας φτώχειας, ἓνα κόσμο ἀλλοτριωτικῆς ἐκμετάλλευσης, μέσα στὸν ὁποῖο ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη κινδυνεύει νὰ χάσει τὸν ἑαυτὸ της, συμπαρασύροντας τὴν ἀνθρωπιά της, οἱ διάφορες θρησκευτικὲς ἐκφράσεις μποροῦν νὰ συννευρεθοῦν σὲ διαπολιτισμικὲς και διαθρησκειακὲς συναντήσεις, πέρα ἀπὸ καταστροφικοὺς φονταμενταλισμούς, υἱοθετώντας ιδιαίτερα τοὺς δρόμους τῆς μυστικῆς παράδοσης (mystique), ἡ ὁποία ἐκφράζεται κατὰ ποικίλους τρόπους, ἀνάλογα μὲ τοὺς πολιτισμούς.

Οἱ πολιτισμοὶ ἐκφράζονται μέσῳ πολυφωνικῶν δυναμικῶν ἐκδηλώσεων τῆς πολλαπλότητας, φωνῶν ποὺ δὲν ἐκτρέπονται στὴν ἐνικότητα, ὅπου ἡ συμβολὴ τῶν ἀτόμων και τῶν ομάδων εἶναι μοναδικὴ και ἀναντικατάστατη, και δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἔξω ἀπὸ τὴ σχέση πρὸς τὴ φύση ὡς ζῶσα ὄντοτητα. Μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμο νὰ σκεφθοῦμε ἐκ νέου τίς κοινότητες ὡς συμπαγεῖς χώρους τοῦ κοινωνικοῦ, ὅπου, ἐν μέσῳ συμφωνιῶν και διαφωνιῶν, καταγράφονται μὲ τρόπο δημιουργικὸ καινούριες ἐκδοχὲς ἀνθρώπινης συνύπαρξης.

Ὁ Πύργος τῆς Βαβέλ: Pieter Bruegel ὁ Πρεσβύτερος (1563)
Ἱστορικό Μουσεῖο Τέχνης - Βιέννη

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ (Η) (*Παλαιά καὶ Καινή Διαθήκη*), μετάφραση ἀπὸ τὰ πρωτότυπα κείμενα, Ἑλληνικὴ Βιβλικὴ Ἑταιρεία, Ἀθήνα 1997.
- Ἀγγελῆ Δημήτρη - Μιχάλη Πάγκαλου - Νατάσας Κεσμέτη, *Δύσκολη ἀδελφοσύνη*, ἐκδ. Μανφέστο, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ περιοδικοῦ *Φρέαρ* 1 (2013), σσ. 46
- Γιέφυτις Ἀθανασίου (Ἐπισκόπου πρώην Ἐρζεγοβίνης), *Ἀπὸ τὴν Ἐλευθερία στὴν Ἀγάπη*, Οἱ Ὅμιλίες τῆς Ἐάνθης, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2012, σσ. 238.
- Γρηγορίου (Ἀρχιμ.), *Μορφές πού γνώρισα ν' ἀσκοῦνται στὸ σκάμμα τῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἀθήνα 2010, σσ. 463.
- Ζουμπολάκη Σταύρου, *Ἡ ἀδερφή μου*, ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2013 (2012), σσ. 69.
- Θαδδαίου τῆς Βιτόβνιτσα (γέροντος), *Οἱ λογισμοὶ καθορίζουν τὴ ζωὴ μας*, σὲ μετάφραση-ἐπιμέλεια Βασ. Ἀργυριάδη, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2012, σσ. 290.
- Ἰερᾶς Μονῆς Ἀγίου Στεφάνου Μετεώρων, *Ἡ παράσταση τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἢ Μεελούσης Κρίσεως*, Ἅγια Μετέωρα 2010, σσ. 84 (σὲ ἑλληνικὴ καὶ ἀγγλικὴ γλῶσσα).
- Marie (mère), *Le sacrement du frère*, Les Éditions du Cerf - Le Sel de la Terre, Paris 1995.
- Moi, *Les ressorts de notre ego*. Un dossier de Frederica Van Ingen et Adélaïde Robert-Géraudel, περ. *Ça m'intéresse* 387 (Μάιος 2013), σσ. 64-73.
- Μπάρλα Γιώργου, *Φύλακας τοῦ ἀδελφοῦ μου*, Κείμενα γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν πίστη σήμε-ρα, ἐκδ. «Ἀρχονταρίκι», Ἀθήνα 2011, σσ. 249.
- Ὅργουελ Τζῶρτζ, 1984, *Ὁ Μεγάλος Ἀδελφός*, μτφρ. Νίνα Μπάρτη, ἐκδ. Κάκτος, Ἀθήνα 1978, σσ. 342.
- Πατρῶνου Γεωργίου Π., *Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ (ἀπὸ τὴ φάτνη ὡς τὸν κενὸ τάφο)*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1997 (1991), ἰδιαίτερα τὸ 13^ο κεφάλαιο, σσ. 197-203.
- Ratzinger Joseph, *Ἀδελφοσύνη*, μτφρ. Δ. Σταθόπουλος, ἐκδ. Ἀρκαδία, Ἀθήνα 1964, 102 σ. Ἐπίσης στis ἐκδ. Βάνιας, Ἀθήνα 2006, σσ. 104.
- Σιώτου Μάρκου Α., *Τὸ πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰησοῦ*. Ἐν Ἀθήναις 1950 (διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ).
- Soullage Francois et Guy Aurenche (entretiens avec Aimé Savard), *Le pari de la fraternité*, Éd. de l'Atelier, Paris 2012, σσ. 240.
- Σταυροπούλου Ἀλεξάνδρου – Μαρίας Τρεμούλη, «Δικαίωμα ἢ καὶ καθῆκον νὰ εἶσαι διαφο-ρετικός; Ὁρθόδοξη θεολογικὴ προσέγγιση καὶ προοπτικὴ», ΕΕΘΣΠΑ ΜΑ' (2006), τι-μηρικόν ἀφιέρωμα εἰς Ἡ. Μουτσούλα, Κ. Βλάχο, Γ. Πατρῶνο, σσ. 249-262· καὶ στοῦ ἴδιου Ὁρθόδοξη Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2012, σσ. 187-198.
- Stein Joel, «The ME ME ME Generation», *Time* 181/19, (Μάιος 2013), ἐξώφυλλο καὶ σσ. 28-35.
- Ware Καλλίστου, *Τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο ὡς εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος*, ἐκδ. Παρησία, Ἀθήνα 2013, σσ. 104.

Πηγή εικονογραφήσεως όπισθοφύλλου:

Καινή Διαθήκη, σέ νεοελληνική απόδοση,
έκδοση τής «Βιβλικής Έταιρίας», Αθήναι 1975.